

BİR MEYVEDEN DAHA FAZLASI: LİMON/KLASİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNDE TESPİTİ VE ANLAM ÇERÇEVESİ

More Than A Fruit: Lemon / Its Determination And Framework Of Meaning In Texts Of Turkish Classical Literature

Zehra GÖRE¹

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, zgore@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-9917-3651

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 21.09.2021
Kabul/Accepted: 18.10.2021

DOI:10.20322/littera.996691

Anahtar Kelimeler

Limon, divan şiiri, nebat, meyve, klasik Türk edebiyatı

ÖZ

Tadı bu kadar ekşi olmasına ve üstelik tek başına da yenilmemesine rağmen limon, başka hiçbir meyve ile kıyaslanamayacak ölçüde insan hayatında önemlidir. Limonu bu şekilde kıymetli kılan onun bir mutfak unsuru olması değildir. Dikkatle düşünüldüğünde her zaman evlerde bulundurulmasına özen gösterilen bu meyvenin içinin, dışının hatta kokusunun temizlikten kozmetiğe hayatın her alanına faydalar sunduğu anlaşılır. Hasta olunca şifa bulmak üzere ilk akla gelendir. Rengi sarının en güzel, en tatlı tonudur. Şekli, yuvarlaklığıyla farklı hayaller kurmaya fırsat verir. Dört mevsim yapraklarını dökmediği için her dem bulunduğu bahçede görsel bir şölen yarattığı gibi etrafa yaydığı kokusuyla dimağı şenlendirir. Suyundan elde edilen limonata, yapılması en zahmetsiz ama en ferahlatıcı içecektir. Geçmişten günümüze sanatın her alanında ilgi çekici bulunmuş bir metaforudur. Kısacası olmazsa olmaz denilecek türden tabiatın insanlığa armağan ettiği mucizevi bir meyvedir.

Bu makalede önce limonun tarihçesi araştırılmış, adlandırılması ile ilgili kuramsal bir derleme oluşturulmuştur. Klasik Türk edebiyatında insana dair her unsurun bir şekilde yerini bulduğu gerçeğinden hareketle de metinler aracılığıyla bir meyve olarak limonun izi sürülmüştür. Başta divanlar olmak üzere manzum ve mensur eserler taranmış limonun klasik Türk edebiyatı metinlerinde kullanılış biçimleri tespit edilmiştir. Müelliflerin hangi duygu ya da durumu ifade etmek üzere limonu hatırladıkları, hangi çağrışımlarını kullandıkları değerlendirilerek limon etrafında oluşan anlam çerçevesi ele alınmıştır. Tespitlerde limon ve onunla alakalı unsurların edebiyatın mecazlar aynasına yansıyan görüntüleri ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Although its taste is very sour and besides, it cannot be eaten alone, lemon is incomparably more important to human life than any other fruit. What makes lemon so valuable is not that it is a culinary element. When considered carefully, care is taken to keep lemons in homes at all times. The inside, outside and even the smell of this fruit offers benefits in all areas of life, from cleaning to cosmetics. It is the first thing that comes to mind when getting sick. Its color is the most beautiful shade of yellow. With its shape and roundness, it gives the opportunity to dream different dreams. Since it does not shed its leaves in all four seasons, it creates a visual feast in the garden where it is always located. It cheers the mind with the scent it spreads around. Made from water and effortless to make, lemonade is the most refreshing drink. It is a metaphor that has been found interesting in every field of art from the past to the present. In short, it is a fruit full of miracles, which can be said to be indispensable, given to humanity by nature.

In this article, firstly, the history of lemon has been researched and a theoretical review has been created about its naming. It is based on the fact that every element of humankind somehow finds its place in classical Turkish literature and the traces of lemon as a fruit have been traced through texts. Poetic and prose works, especially divans, were

scanned. The usage forms of lemon in classical Turkish literature texts have been determined. It was evaluated that the authors remembered the lemon to express which emotion or situation, and which connotations they used. Thus, the semantic framework formed around the lemon has been discussed. In the determinations, the images of lemon and its related elements reflected in the metaphorical mirror of the literature were revealed.

Atıf/Citation: Göre, Z. (2021), "Bir Meyveden Daha Fazlası: Limon/Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde Tespiti ve Anlam Çerçevesi", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1250-1274.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zehra GÖRE, zgore@hotmail.com.

GİRİŞ

Tarihçesi, Adlandırılması ve Kökeni

Bir pazar ya da manav alışverişinde alınması hemen hiç ihmal edilmeyen ya da unutulduğunda en çok hayıflanılan meyve hangisidir, diye sorulsa galiba ilk verilecek cevapların başında limon gelir. Yaz kış bütün mevsimlerde dolaplarda bulunmasına özen gösterilen elimizin altında olmasını özellikle istediğimiz ve diğer meyvelerden mutlak surette ayrı tuttuğumuz kısaca vazgeçilmez, eşsiz bir meyvedir limon. Esas itibarıyla bu meyveyi fevkalade kılan şeyi onun sadece mutfak değeriyle açıklamak ise eksik bir bakış açısı olacaktır. Başka meyveler gibi tek başına yenilmemesine rağmen, olanca ekşiliğiyle yemeklere tat vermesi ya da sıcak yaz günlerinde hazırlanması en zahmetsiz ve ferahlatıcı bir bardak limonatanın malzemesi olması değildir limonu vazgeçilmez kılan şey. Mesele sadece "çaya çorbaya limon" ile de özetlenemez. Geçmişten günümüze rengi, kokusu, dokusu, şekli, özü, çiçeği, yaprakları gibi pek çok yönüyle insanlığa iyi gelen, ilham veren limon tabiatın insanlığa sunduğu meyveden öte mucizevi bir nimettir.

Limonun da içinde olduğu ve genel bir adlandırmayla narenciye olarak bilinen meyve ağaçlarının güneşin renklerini yansıtan görsel şöleninden ve insana ferahlık veren kokularından pek çok seyyah anlatılarında bahsetmiştir. Ancak araştırmalardan anlaşıldığına göre bu meyveler lezzetleri ve faydaları ile önemli bir yiyecek unsuru oldukları keşfedilmeden çok önce böcekleri uzaklaştırmak için kullanılmıştır. Yunan filozofu ve botaniğin babası Theophrastus (MÖ 371 - MÖ 287) *Historia Plantarum* kitabında, Asya'ya özgü şifalı bitkiler kısmında limondan "Pers meyvesi" diye bahsetmiş, "Meyvesi yenilebilir değil ama enfes kokusu var." diyerek parfümde, zararlı böceklerle mücadelede ve zehirlenmelerde panzehir olarak kullanıldığını anlatmıştır (Langgut, 2017: 816).

İngiliz yazar Toby Sonnemon, ona ıztırap veren migren ağrılarına sebep olabilecek yiyeceklerle ilgili bir diyet oluşturmaya çalışırken belirli meyvelerin mesela incir, papaya, erik gibi baş ağrısını tetiklediğini ancak limonun bu konuda suçsuz olduğunu keşfeder. Limona karşı adeta hayranlık duyguları beslemeye başlayan Sonnemon meyveyi daha yakından tanımaya karar verir. Sicilya'daki Limon Rivierası'nı görmek için İtalya'ya gider ve burada bir kaç yıl geçirir. Ardından İtalyan Alplerindeki limon seralarını ve daha sonra Güney Amalfi sahillerindeki antik limon bahçelerine ziyaretlerde bulunur. Bu yolculuklarının sonunda yazar adeta bir limon uzmanı olur ve *Lemon: A Global History* kitabını yazar. Böylece söz konusu kitap limonun menşeyinden günümüz

dünyasındaki yerine, limonla yapılacak tariflere kadar her konuda yetecek seviyede bilgi ve görselle ilgilisine rehberlik edecek bir mahiyete ulaşır. Londra’da 2012 yılında yayınlanan Toby Sonnemon’un kitabı bu sarı meyveye dair derli toplu bilgiye ulaşılabilecek güzel bir kaynak durumundadır (Sonnemon 2012).

Günümüzde içinde narenciye ya da turunçgiller olarak adlandırılan meyve bitkileri Akdeniz’in en önemli ticari unsurları arasında yer almakla birlikte aslında bu bölgeye özgü değildir. Sonnemon’un aktardığına göre ilk narenciye ağaçları Doğu Asya’dan Avustralya’ya uzanan bir bölgede meyvelerini yiyen insanlar olmadan çok önce yeşermiştir. Botanikçiler bundan yaklaşık yirmi milyon yıl önce, Asya ve Avustralya henüz bir kıta olarak ayrılmadığı zamanlarda doğal olarak oluşan üç yabancı narenciye türünün ortaya çıktığını söylemektedirler: Mandalina, pomelo ve limon. Bugün bildiğimiz diğer tüm narenciye türleri portakal, greylift, limon vd. bu üçlünün eski doğal çapraz ırklarıdır. Daha sonra kuzeydoğu Hindistan’da yetişen yabancı bir tür olarak ortaya çıktığı düşünülen limonun tohumları MÖ 4000 yıllarına ait Mezopotamya kazılarında bulunmuştur. En eski yazılı referans, MÖ 800’den önceki bir Hindu dinî metnidir (2012: 11).

Bu meyvenin Hindistan’dan Mezopotamya’ya nasıl ve neden göç ettiği bilinmemekle birlikte MÖ 600 yılına kadar güneye İran’a gitmiş ve daha sonra Filistin’e taşınarak Babil’e kadar yayılmıştır. MÖ 300 yıllarında Hindistan’dan Makedonya’ya giden Büyük İskender’in ordusu aracılığı ile Akdeniz’e taşınmış, oradan da Avrupa’da yetiştirilmeye başlanmıştır (Sonnemon, 2012: 12).

Başlangıçta yenilmeyen bu meyve daha sonra insanlar arasında bilhassa şifa verme özelliğiyle keşfedilerek itibar görür. 15. yüzyılın sonlarında İngiliz denizcileri arasında yayılan, uzun yolculuklarda günlerce yeşil sebze yememekten ve tekdüze beslenmekten kaynaklanan neticede tedavi edilmediğinde ölümle sonuçlanan iskorbüt hastalığının üstesinden limon tüketimi ile gelinmiştir. Bir deniz hekimi olan Lind, 1757’deki araştırmaları sonucu bahriyelilere limon suyu verince iskorbütün geçtiğini tespit eder. Esasen yaşlı ve tecrübeli denizciler de uzun sürecek seferlerde yanlarına misket limonu alırlarmış (Şehsuvaroğlu, 1970: 213). Misket limonları fıçı fıçı, gemilere doldurularak gemi mürettebatından her gün birer ikişer bunu tüketmesi istenmiştir. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise yine İngiltere’de limon büyük bir lüks haline gelir. Bir işçinin ortalama 1 şilin kazandığı dönemde bir düzine limonun 3 şiline mal olduğu kaydedilmektedir (Sonnemon, 2012: 38).

Tarihsel süreç içerisinde bu kıymetli meyvenin adlandırılmasına bakıldığında ise ulaşılan bilgilerin faydaları kadar çeşitli olduğu görülmektedir. Hatta adlandırmaların kafa karışıklığına sebep olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çin’e özgü bir meyve olmamakla birlikte Çin’de MS. 1175 ve 1178 yıllarına ait Fan Ch’eng-Ta ve Chou K’ü-Fei tarafından yazılmış kaynaklarda tarif edilen meyvenin adı *li-mung* şeklindedir. (Singh, 1981: 53). Bu kelimenin “anneler için yararlı” anlamına geldiği belirtilmektedir (<https://tur.foodsmotion.com/limoni-dlya-zdorovya-i-krasoti-view-869253>). Hindistan’da limbu, limu, nimbu şeklinde birkaç adlandırma söz konudur (Singh: 1981: 53).

Limonun botanik adı 18. yüzyılda İsveçli botanikçi Carolus Linnaeus tarafından meyvenin şifa özelliklerinden ilham alınarak *Citrus Medica* olarak verilmiş ve halk tıbbında kullanılmıştır (<https://www.britannica.com/plant/lemon>). Latince’de ise citron kelimesi kullanılmış ancak bu kullanım anlam

genişlemesiyle bütün narenciye meyvelerini kapsar hale gelmiştir. Fransızca, Almanca, Lehçe, Çekçe, Slovakça ve İskandinav dilleri limon için “citron”u benimsemekle birlikte bu durum zaman içerisinde dilsel bir karışıklığa sebep olmuş, bilhassa tarihsel belgelerde *citron* sözü ile limona mı yoksa onun ilkel atalarına mı işaret ettiği şeklinde bir belirsizlik ortaya çıkmıştır (Sonnemon, 2012: 13).

Türk dilinde “limon” kelimesinin kullanımına bakıldığında tespit edilen ilk eser 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında Karadeniz’in kuzeyinde yazılmış olan *Codex Cumanicus*’tur. Türkoloji açısından son derece önemli bir yere sahip olan *Codex Cumanicus* bilindiği üzere Kıpçakların konuşma dilinden derlenmiştir ve Kuman-Kıpçaklarına ait Türk dili tarihinde Latin alfabesiyle yazılmış ilk eserdir. Kelime, bu eserde v. 54a/17’de geçmektedir. Eserin 1880, Budapeşte yayınında Macar araştırmacı Kuun kelimeye “*limonum*” şeklinde karşılık vererek; Farsça “*lîmûni*”, Hintçe “*lîmû*” olduğunu eski harflerle yazmak suretiyle belirtmiştir (Kuun, 1880: 360).

“Limon”un kelime olarak anlamlandırıldığı ve etimolojisinin yapıldığı diğer sözlüklerde ise durum şöyledir:

Ahmed Vefik Paşa’nın (ö. 1891), *Lehçe-i Osmanî* sözlüğünde daha ziyade çeşitlerine ve deyimleşmiş şekline yer verilerek şu açıklama yapılmıştır: “Lîm ve lîmû ve kübbâd nev’ilerine dinür ki pek çok dürlüsü olur. Nısiye limon, Trablus, Trabzon limonu. Ağaç kavunu gibi, petavi mürekkep, bergamut. Limon gibi sararmak” (Ahmed Vefik Paşa, 1306: 1101).

Hüseyin Remzî’nin (ö. 1936), *Lugat-i Remzî*’sinde kelimenin Arapça “*leymûn*”dan geldiği belirtilerek bir görsel konulmuş ve buna binaen “şekilde görüldüğü vechle Türkçede dahı limon dinilen semer-i ma’rûfa dinilür ve bazen nûnı sâkit olup leymû dahı dirler. Ekşi nev’inin tabi’atında bâdzehrlük olmagla sümûmun mecmû’ına mukâvim ve her bâra menfâ’ati ‘azîm ü kesîr etmiş fakat harareti teskîn zımnında şeker ile karışdırup su ilâvesiyle limonata nâmında latîf şerbeti olduğu ve şûrbâ ve emsâli ekşi ile yenilmesi mu’tâd olan et’imeye sıkıldığı müttetikun-’aleyhdür. Bu kelime Fârisîden ve yahud Yunânîden mu’arrebdür.” (Hüseyin Remzî, 1305: 298). Açıklamalarda görüleceği üzere Hüseyin Remzî kelimenin Farsça yahut Yunancadan Arapçaya geçtiğini söylemekte ve bilinen ekşi meyve olmasının yanında panzehir olarak kullanıldığına işaret ederek faydasının çok oluşunu ve kullanım şekillerini bildirmektedir.

Şemseddin Sâmî’nin (ö. 1904) *Kâmûs-ı Türkî*’sinde ise limon bir başka narenciye olan portakala benzerliği ile izah edilmiştir kelimenin aslı Yunanca olarak belirtilmiştir: “Portakala müşabih sarı ve ekşi ma’rûf meyve ki yemeklere konur ve limonata ismiyle şurubu yapılır”. (Şemseddin Sâmî, 1317: 965)

Türk dilinin etimolojik sözlüklerinde de kelimenin menşei ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. İsmet Zeki Eyüboğlu (ö. 2003) Yunanca “*leimon*” Latince “*limonium*”dan Türkçe’de kullanıldığını söyleyerek kökeni ile ilgili şu açıklamayı yapar: “Gr. *leimon* (yaş, çayırılık, otlak)tan türeyen limon sonradan anlam genişlemesiyle birlikte bilinen bitkinin adı oldu. Bu lim kökünden lat. *limus* (çamur, çok sulu toprak) fr. *limon* (çamur, limon, sulu limon) ae. *leymûn*, fars. *leymon*, isp. *limon*, ing. *lemon*, bg. “*sulu, yaş*” anlamına gelen, sonradan, bilinen bitkinin adı olan limon sözcüğü türedi.” (Eyüboğlu, 1988: 210).

Hasan Eren (ö. 2007) ise ağızlarda kelimenin “ilimon” olarak kullanılmasına yer vererek Farsça, Bulgarca, Sırpça ve Arapçadaki şeklini belirtmiştir: “kışın yapraklarını dökmeyen, ak çiçekli bir ağaç’. Ağızlarda ilimon olarak da geçer. Bu biçimin başındaki i- sonradan türemiştir. Farsça lîmûn, Farsçada ilimûn, lîmû biçimleri de kullanılır. Bulgarcaya da limon olarak geçmiştir. Sırpçada lemon biçimi kullanılır. Arapça leymûn, lîmûn” (Eren, 1999: 281-282)

Türkolog Andreas Tietze’nin (ö. 2003) de benzer şekilde bir açıklama yaptığı görülmektedir: “Farsçada ilimûn, lîmûî, lîmûnâ şekilleri de kullanılmaktadır. Bulgarcaya limon şekli Türkçeden geçmiştir. Sırpçada lemon şeklinde kullanılmaktadır.” (Tietze, 2002: 282).

Nişanyan etimolojik sözlükte ise kelimenin “nîmbû” şekliyle Sanskritçe olduğu ve Arapçaya buradan geçtiğine dair bir görüş ileri sürülmektedir (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=limon&lnk=1>).

Yukarıdaki açıklamalar değerlendirildiğinde bu ekşi meyvenin adının ilk yetiştirildiği topraklardan yani doğu kültüründen geldiği; Latince ve dolayısıyla Avrupa dilleri ile Türkçe’de kullanımına meyvenin anavatanının kaynaklık ettiği söylenebilir.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI METİNLERİNDE LİMON

Yaz kış yapraklarını dökmeyen yani bir başka ifadeyle her vakit taze görünen ağacıyla bir meyve olarak limon, gerek rengi, gerek şekli, dokusu itibarıyla bir yemek nesnesi olmanın yanında çağrışımlarıyla aynı zamanda sanatın pek çok alanının da göstergesi olarak kullanılmış, sanatçılara ilham vermiştir. Bir görsel unsur formuyla antik çağdan günümüze resimlemelerde, duvar kabartmalarında, mozaiklerde, madenî paralarda kullanılmıştır (Langgut, 2017: 818-819). Limonun mitolojide de kendine yer bulduğu görülmektedir. Zeus ile Hera’nın düğününde parlak kokulu limon meyveleri sunulmuş, böylece Hera’nın her zaman genç ve güzel kalacağına inanılmıştır. Benzer şekilde İskandinav efsanelerinde limon “ölümsüzlüğün altın elmaları” olarak betimlenirken, Rus halk masallarında da yine gençleştirici meyve olarak anılmıştır (<https://tur.foodsmotion.com/limoni-dlya-zdorovya-i-krasoti-view-869253>).

Osmanlı’nın şair ve yazarları da tarihsel süreç içerisinde neredeyse kutsallık atfedilen bu meyveye eserlerinde yer vermiştir. Manzum ve mensur pek çok eserde limon bütün vasıflarıyla kimi zaman bir metafor olarak kullanılırken kimi zaman da iyileştirici bir unsur haliyle gerek insan gerek hayvanla ilgili tıp eserlerinde konu edilmiştir. Ayrıca Osmanlı/saray mutfağını anlatan eserlerde önemli bir lezzet nesnesi olarak tariflerde yerini almıştır.

Klasik Türk edebiyatının başta gelen manzum eserleri olarak divanlar tarandığında limon ile ilgili benzetmelerin genellikle rengi ve ekşiliği etrafında şekillendiği görülmektedir. Bununla birlikte şekli itibarıyla sevgilinin çenesi, gerdanı ve memesinin tavsif unsurudur. Tespit edilen az sayıda beyitte kokusu, suyu, iştah arttırma özelliği söz konusu edilmiştir. Ayrıca limon çeşitlerinden biri olduğu anlaşılan *kübbâd* da aynı çerçevede değerlendirilmiştir. Limondan elde edilen limon şarabı/şerbeti de divan şairinin anlatımı içerisinde yer bulmuştur.

Osmanlı metinlerinde limona dair bir literatür çalışması yapıldığında çok zengin bir malzeme olduğu görülmektedir. Şiirlerde benzetme unsuru olarak kullanımlarından başka seyyahların izlenimlerini anlattığı eserlerde limonun yetiştiği coğrafyadan bahçelerin etrafa yaydığı kokulara kadar limonun izini sürmek mümkündür. Tabiatın insana sunduğu doğal bir ilaç olarak tıp kitaplarında sayısız derde deva için tavsiye edilmiştir, pek çok terkinin esas malzemesidir. Manzum nebat fallarında tutulan niyetlerin falların yorumlanan sembollerinden biri olmuştur. Ayrıca bugün pazarlarda tek biçim olarak gördüğümüz/sandığımız meyvenin aslında onlarca çeşidinin olduğu da taranan metinlerle öğrenilmiştir.

Benzetmelere esas kullanılışlara geçmeden önce, limonun gerçek anlamıyla bir meyve ağacı olarak anıldığı Cem Sultan'ın kasidesinde geçen beyit güzel bir örnektir. Yaz kış yapraklarını dökmeyen ve yeşil yapraklar arasında görünen güneş rengi meyveleriyle adeta bir görsel şölen olan limon ağaçları Cem Sultan'ın Fransa izlenimlerine yansımıştır. Cem Sultan, *Frengistan kasidesi* olarak bilinen şiirinde gurbet hayatının bir bölümünü geçirdiği Fransa'nın Nis şehrinin bahçelerini renkli hayaller ve tasvirlerle anlatmıştır. Kasidenin nesip kısmında yer alan beyitlerde Fransa'nın bahçelerini cennet bahçelerine benzeten şair güller ve çiçeklerle bezeli ortama narencistan diyerek gördüğü güzelliğin kaynağı olarak saydığı meyveler arasında limona da yer verir. Fransa'nın geçmişten günümüze iklimi sebebiyle limon yetiştiriciliğinde önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Ülkede geleneksel olarak limon festivali düzenlenmektedir. Bu sebeple Cem Sultan'ın gerçek hayatından kesitler sunan bu kasidesi aynı zamanda Fransa'nın turuncğiller ve bunlar arasında limon üretiminin o döneme ait bir delili sayılabilir:

Nâr ağaçları vü lîmûn kaysı vü şeft-âlûlar

Güller ü zîbâ çiçekler hem nerenc-istândur (Cem Sultan Divanı, K.9/6)¹

Benzetme Unsuru Olarak Limon

Âşğın sarı benzi: Divan şairinin hayal dünyasında limon en fazla sarı rengi dolayısıyla bir çağrışım unsuru olmuştur. Şairler aşk derdinin hastaları olarak âşığı tavsif ederken onların benizlerinin aldığı rengi limona benzeterek somutlaştırmıştır. Bunun en güzel örneğini "lîmûn" redifli bir gazel yazan Edirneli Nazmî (ö. 1585/86?) vermiştir. Araştırmacılar tarafından şiirlerinde farklı ve yeniye arayan bir şair olarak tanımlanan (Köksal, 2001: 128-129) Edirneli Nazmî'nin limon için müstakilen bir gazel yazması bu anlamda şaşırtıcı değildir. Şairin gazelinde limon ekseninde anlatılmak istenen gönül derdindeki âşğın sararmış yüzüdür. Yüzün sarı rengini anlatmak üzere divan şairleri narenc/turunc/portakal ve ayvayı da benzetmelik olarak kullanırlar. Edirneli Nazmî de buna dikkat çekerek limonu kıyaslama yoluyla adı geçen meyvelerden üstün tutar: Narenc terk-i ser eder, yani adeta bu iddiadan geri çekilir; ayva da âşğın sarı yüzünü anlatmakta iyidir ama en iyisi

¹ Bu yazıda açıklamalara verilen örneklere ait şiir numarası ya da beyitlere ait bilgiler kaynakçada gösterilen eserlerden alıntılanmış olup söz konusu çalışmalara aittir.

limondur. Konu bütünlüğü olan gazelde limonla birlikte portakal, ayva, elma anılarak adeta bir meyve bahçesi resmedilmiştir:

Zerdlikde ki ruh-ı ‘âşık-a benzer lîmûn
Dahı ol vech ile asfer nitekim zer lîmûn

‘Âşık-ı sâdık-a mânen-d olupdur hakkâ
Terk-i ser itmede nârenc ile hem-ser lîmûn

Benzine benzemede ‘âşık-ı dil-hastelerün
Oldı nârenc ü turunc ile berâber lîmûn

Zerd-rû olmada ‘âşıklara hak bu ki tamâm
Benzer ayvâ bihu ol vech ile bihter lîmûn

Reng-i rûyıla kamu mîveler içre Nazmî
Sîb-i ma’şûka dahı ‘âşık-a benzer lîmûn (Edirneli Nazmî Divanı, G. 5120)

16. yüzyıl şairi Azîzî'nin (ö. 1585) ifadesiyle selvi boylu sevgilinin verdiği elemden ötürü âşığın yüzünün sarı renkli olması garip karşılanacak bir durum değildir. Çünkü eller sevgilinin turunca benzeyen gabgabını okşamaktadır. Gabgab sevgilinin çenesi altındaki kat kat gerdanıdır. Yuvarlaklığı ve rengi bakımından divan şiirinde genellikle turunca benzetilir. Sevgilinin gerdanını başkaları tarafından okşanmasını Azîzî, üzüntüden benzinin limon gibi sararmasına sebep olarak gösterirken leymûnî/limonî söyleyişi ile de aynı zamanda mecazen ruh halini yani hoşnutsuzluğunu ve alınganlığını da belirtmektedir. Nasıl ki limon yenildiğinde yüz buruşturulsa sevgilinin tavrı karşısında şairin yüzünün bu can sıkıcı durumu belli edecek hâle gelmesi de tuhaf karşılanamaz:

Yüzüm leymûnî reng olsa ‘aceb mi gamdan ol servüñ
‘Azîzî el urup eller turunc-ı gabgabın ohşar (Azîzî Divanı G. 108/5)

Aşağıdaki beyitte de âşığın gül yüzünü sarartarak limon sarısı olmasına sebep sevgilinin eziyetidir. Gülün kırmızı renginin uyandırdığı tazelik ve canlılık karşısında limonun sarı rengi hastalığın yarattığı solgunluğun betimleyicisi olmuştur:

Cefâ vü cevri ile bu gül yüzüm lîmûn iden dilber
Hevâ-yı la’l-i nûşinle beni dil-hûn iden dilber (Şemsî Dede Divançesi, G. 11/1)

Limonun benzetme unsuru olarak kullanıldığının tespit edildiği örnekler incelendiğinde şairlerin bu meyveyle beraber başka meyvelere de yer vererek bir kompozisyon bütünlüğü sağladıkları görülmektedir. Bu sayede

limonla uyumlu olacak şekilde bilhassa sarı ve turuncu rengi aynı zamanda da yuvarlaklığı çağrıştırmışlardır. Ayva da bunlardan birisidir. Ayvanın tabloyu tamamlayacak biçimde kullanıldığı beyitlerde kelimeyi “eyvâh ya da ey vâh” nidasını belirtecek şekilde tevriyeli düşünen şairler bu sayede ses unsurunu da eklemiş olurlar. Bâkî (ö. 1600) ve Kütahyalı Rahîmî'ye (ö. ?) ait örneklerde, şairler bir taraftan sevgilinin güzellik unsurlarını meyveler aracılığıyla ifade ederken “günüm eyva ile geçdi”, “nasibim ayvadır”, söyleyişlerinde yazıklanmalarını da okuyucuya hissettirmiş olurlar. Ancak bu defa Bâkî'yi isyan ettiren ve benzinin limon gibi sararmasına sebep olan rakibin sevgiliye el uzatmasından duyduğu endişedir. Kütahyalı Rahîmî ise kendini tecrid ederek bahçeye benzettiği dünyada nasibin hayıflamak, üzüntü çekmek olduğunu, bunların da insanın yüzünü sararttığını söylemektedir:

Turuncî gabgabuna el suna diyü rakîb ey mâh

Günüm eyvâ ile geçdi vü beñzüm oldı leymûnî (Bâkî Divanı, G. 538/3)

Rahîmî bâg-ı 'âlemde nasîbüñ bildüm ayvâdur

Anuñçün reng-i ruhsârûñ bu gün lîmûna beñzetdüm (Kütahyalı Rahîmî Dîvânı, G. 198/5)

Antepli Aynî'nin (ö. 1837) mısralarında da beklentisine kavuşamayan âşîğın serzenişinde limon kendini gösterir. Ayrılık hastalığına düşen âşîğa çenesi elmaya benzeyen sevgili şifa olsun diye nar ve şeftali yerine limon ve ayva göndermiştir. Aynî'nin durumu yukarıda Rahîmî'nin hissesine limon ve ayva düşmesinden farklı değildir. Burada da aynı düşünce hâkimdir. Şair, ayrılığı hastalık olarak betimlediği beyitte iki sarı meyvenin çağrışımlarıyla ayrılıktan dolayı sarardığını ve eyvah ettiğini ima etmektedir. Buradan çıkan bir diğer sonuç ise sosyal hayata dairdir. Öyle anlaşılıyor ki hasta kimselere meyve götürmek adettendir. Tercih edilen meyvelerin günümüzde de hastalıkların tedavisinde ya da desteklenmesinde en çok kullanılan limon ve ayva olduğu görülmektedir:

Haste-i hicrânına göndermiş ol sîb-i zekan

Nâr şeftâlû deyü leymûn bir ayvâ iki (Antepli Aynî Divanı G.219/3)

Âşîğın benzini limon rengine döndürmek: Âşîğın aşk derdinden yüzünün sararması kimi zaman da limon rengine dönmek biçiminde ifade edilmiştir. Bilindiği üzere limon meyvesi henüz hamken yeşil renktedir. Güneşin meyvelere tesir etmesiyle meyvelerin rengi de yeşilden sarıya döner. Bu aynı zamanda olgunlaşmanın işareti olarak kabul edilir. Emrî'nin (ö. 1575) beytinde meyvedeki bu doğal süreç kendi yüzünün sararma sebebinin göstergesi olmuştur. Senin güzellik güneşinin yakıcılığı yüzümü sarartsa ne olur, diye soran şair bunun mantıklı açıklamasını limona da (sarı) rengini veren güneş ışıklarıdır, şeklinde yapar. Bunda şaşılacak bir şey yoktur, aynı nispette doğal bir durumdur. Sevgilinin güzelliğini güneşe ve tesirini de onun yakıcılığına benzeten şair kendi yüzünü de güneşin tesir ederek sararttığı limonla tasvir etmiştir. Burada ilk mısradaki “mihir” kelimesi aynı zamanda sevgi anlamına gelecek şekilde tevriyelidir. Sevgilinin güzelliğine duyulan sevginin yakıcılığı yani aşk hâlinin yarattığı durum şairin limon gibi sararıp solmasının sebebidir:

Yüzüm sararsa n'ola sûz-ı mihr-i hüsnünden
Ki tâb-ı mihr virür reng rûy-ı lîmûna (Emrî Divanı, G. 493/2)

Hayâlî Bey (ö. 1557), sarı rengin hâkim olduğu aşağıdaki beytinde çektiği elemin yansımaları sevgilinin güzellik unsurları olan gerdanı ve çene çukurunu meyvelerin şekil ve renk bakımından yarattığı benzerlikle oluşturduğu bütünlük içerisinde bir araya getirerek anlatmıştır. Beyte göre sevgilinin ayva gibi olan çenesi ve turunca benzeyen gerdanına duyulan aşkın yarattığı gam ile şairin yüzü de limon rengine dönmüş, sararmıştır. Dolayısıyla henüz yeşil olan limon nasıl ki tazeliğin sembolü ise, şairin çektiği elem ondan bu tazeliği almış hastalıklı bir çehreye büründürmüştür. Başka bir ifade ile limonun olgunlaşma sürecinde meydana gelen renk değişimi aşk duygusu içerisinde şairin yaşadığı dönüşümün ifadesi olmuştur:

Turunc-ı gabgabun ile bih-i zenahdânun
Gam ile çehremi döndürdü reng-i lîmona (Hayâlî Bey Divanı, G. 489/2)

Benzer bir anlatım Muhibbî'nin (ö. 1566) beyitlerinde de tespit edilmektedir. Sevgilinin turunc gabgabını göremez olduğundan beri yüzünün sarardığını söyleyen şair, bu durumun yarattığı solgunluk hâlini pekiştirmek ve derecesini arttırmak için limonun rengi ile de ilişkilendirerek tenim limon gibi der. Bir anlamda baştan ayağa bir hastalık hâlini betimler. Beyitte "görmeyelden berü" ifadesi uzun bir zamana işaret ederken geçen bu zaman içerisinde ortaya çıkan durum da "döndü" kelimesiyle ifade edilir. Şairin yarattığı kompozisyon limonun yeşilden sarıya dönme süreciyle paralellik arz etmektedir:

Görmeyelden berü ey dost turunç gabgabını
'Ârızum zerd oluben döndü tenüm lîmûna (Muhibbî Divanı, G. 2329/3)

Muhibbî'nin bir başka beytinde de aynı dönüşüm söz konusudur. Turunc ve limonun benzetmelik olarak kullanıldığı söyleyişte sevgiliye duyduğu hasret ile şairin yüzünün rengi sararmış, limona dönmüştür:

Bu Muhibbî gabgabı turuncına meyl ideli
Çehresi döndü anuñ hasret ile lîmûna (Muhibbî Divanı, 2455/5)

Limondaki renk değişiminin yansıttığı izlenimi "döndürmek" fiilinin yarattığı anlam çerçevesinde kullanan bir diğer şair de Süheylî'dir (ö. ?). Aşağıdaki beyitte şair gamdan yüzünün limon rengine döndüğünü söylerken sevgilinin gabgabını bu defa başka bir meyveye, kokulu bir kavun cinsi olan "şemmâme"ye benzetmiştir. İkinci mısradaki "reng" kelimesinin tevriyeli kullanıldığı görülür. Şair, "hile, oyun, düzen" anlamlarına da gelen kelime aracılığıyla sevgilinin aldatıcı tavrı karşısında çektiği gamdan dolayı sararıp solmasındaki serzenişini dile getirmiş olur:

Gamuñla rûyumı döndürdi reng-i leymûne

Ne reng ider görüñ ol gabgabı şemâme baña (Süheylî Divanı, G. 4/2)

Kumaş rengi/sevgilinin memesi: Divan şairinin hayal dünyasında kimi zaman da sevgili, limon renkli elbiseler giyerek bahçelerde salınmaktadır. Bu düşünce giyilen elbisenin sarı olduğunu ifade edebileceği gibi altın işlemeli, sırmalı olduğunu da düşündürür. Sevgilinin giydiği kıyafetin rengi olarak kullanıldığı örneklerde aynı zamanda bu elbiselerin yakasından görünen memesinin tasavvur edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim limon şekil itibarıyla memeye de benzetilmektedir. Revânî (ö. 1523-24) aşağıdaki beyitte limon renkli elbiseleri giyen sevgilileri gördüğünde dünya bahçesinde nesrinleri açılmış zannettiğini söylemektedir. Farsça bir kelime olan “nesrîn” beyaz renkli, hoş kokulu yaban gülünün adıdır. Renk imajının bitkilerle oluşturulduğu beyitte şairin bu zanna düşmesi sarı ya da altın işlemeli elbiselerle bahçede salınan sevgilinin yakasından beyaz göğsünün görülmesi hayaliyle ilgili olmalıdır:

Bâğ-ı ‘âlemde açıldı sanuram nesrînler

Geyse leymûnî kabâlar her kaçan cânâneler (Revânî Divanı, G. 139/2)

Nedim’in (ö. 1730) şûh meşrep ifadesinde bu durum daha açıktır. Aşağıdaki beyitte “pistân” Farsça “meme” anlamına gelir. Şair, burada sevgilinin limon renkli hitâyî kumaştan olan elbisesinden görünen memelerine bakarken hayranlığını da dile getirerek yine benzetme yoluyla hiçbir yerde böyle parlak ve gösterişli narencler bulunamaz, der. Nedim beyitte adı geçen meyvelerin renk ve şekil özelliklerini benzetmelik olarak kullanmıştır. Diğer taraftan hatâî/hatâyî/hıtâyî ipekli bir kumaşın adıdır. Zemini siyah ve sırmadan olup sâde, telli ve nevezur çeşitleri bulunmaktadır (Özen, 1981: 316). Bu kelime aynı zamanda tezhîp ile ilgili bir terim olup bu sanatın ana motiflerindedir. Hatâî “hatâ”, “hatay”, “hıtay”, “huten” köklerinden türetilerek Çin Türkistan’ına nispet ettirilmiştir. Doğadaki bitki ve çiçeklerin gerçek görünüşlerinin sanatkar tarafından üsluplaştırılarak çizildiği motiflerin tümüne genel olarak hatâî denilmektedir. (Yılmaz, 2019:623). Beyitte geçen “celî” kelimesi de hat sanatı ile ilgili olup hattın bir vasfıdır, kağıda yazıldığı gibi mermere ya da çinilere hakkolunur. Celî yazının zemininin rûmî, hatâyî, penç gibi tezyînî unsurlarla bezenmesi de uygulamalar arasında sayılmaktadır (Derman, 2002:257). Bu izahlardan hareketle aslında sevgilinin güzellik unsurlarını tavsif eden Nedim bayağılığa düşmeden tasavvurunu tezhîp ve hat sanatında kullanılan kelimelerle ustalıklı bir biçimde ifade etmiş olur.

Limonî hitâyîde o pistâna nigâh et

Hiç böyle celî şa’şa’a nârenc bulunmaz (Nedim, G. 46/4)

18. yüzyıl şairlerinden olan Muvakkizâtde Pertev’in (ö. 1807) beytinde gül bahçesinde gezinen sevgilinin çiçekli sarı renkli elbiseden görünen memeleri taze limona benzetilmiştir:

O pistânlar çiçekli zerd-fâm ol câmeden Pertev

Gülistânda yetişmiş tâzeter lîmûn-gûn sarkar (Muvakkitzâde Pertev Divanı, G. 156/5)

Bayram günlerinde yeni ve güzel giysiler giymek gelenekte vardır ve bayram sevincinin bir göstergesidir. Yenişehirli İzzet (ö. 0821) de bayram gününde giyilmesi için güzel kıyafetleri betimlerken sevgilinin nar ağacı misali boyuna portakal renkli elbise üzerine yine limon renginde sarı/sırmalı hitâyî kumaştan bir kaftanı münasip bulmaktadır:

'lyddur ey nârven-kad gey münâsibdür saña

Portakâlî-cübbe leymûnî hâtâyîden kabâ (Yenişehirli İzzet Divanı, G.9/1)

Zâtî (ö. 1547) ise sıtma hastalığı sebebiyle sevgilinin sararan gözlerini sarı renkli elbise giyen iki insana benzetmektedir. Her ne kadar burada şair, sevgilinin sararan gözlerini tasvir etse de onun gözbebeklerine yansıyan kendi suretini betimlediği söylenebilir. Zira sararmış yüz sevgiliye değil âşığa münasiptir:

Geyüpdür câme-i lîmonî gûyâ kim iki merdüm

Sararmış za'f-ı tebden gözleri ey Zâtî cânânuñ (Zâtî Divanı, G. 736/7)

Limon kokusu: Koku bakımından ferahlatıcı özelliğiyle günümüz insanının da vazgeçilmezleri arasında olan limon beyitlerde söz konusu edilmiştir. Bosnalı iki şairin aşağıda örnek verilen beyitleri limon kokuludur. Bosnalı Alâeddin Sâbit (ö. 1712), Müftî Seyyid Fezullah Efendi için yazdığı kasidesinde memduhunun kalemine övgüde bulunurken “Bahçıvan senin kaleminin misk katılmış mürekkebin feyzinden çorak toprağa saçsa bahçesinin her hanzalında limon kokusu bulur”, demektedir. Muhtemeldir ki fetvâ makamında bulunan bu zatın verdiği kararlarda isabetli oluşunu vurgulamaktadır:

Feyz-yâb-ı kilik-i müşg-âmîzi olsa şûre-hîz

Bâğ-bân her hanzalında nefha-i lîmûn bulur (Bosnalı Alâeddin Sâbit Divanı, K. IV/20)

Bosnalı Muhlis (ö. 1749) de hac yolculuğunu anlattığı manzum seyahatnâmesinde müşahedeleri arasında meyve bahçelerinden bahisle içinde limonun da olduğu bu bahçelerden yayılan kokunun kudretinin insanı mest ettiğini ifade etmektedir:

Lîmûn u portakal u tîn ü rümmân-ı cinânîsi

'Abîr-âmîz-i kudret-bûy zevki mest ider nâsı (Bosnalı Muhlis, Manzum Seyahatnâme/2).

Turunc ve limon/ Güneş ve Ay: Bir ziyafet sofrasındaki meyve tabağının içerisinde ya da bir narenciye bahçesindeki ağaçlarda yan yana duran turuncu renkli portakal ile sarı renkli limon, güneş ve ay olarak tasavvur edilmiştir. Lâmiî Çelebi'nin (ö. 1532) *Ferhad ü Şîrîn* mesnevisinden alınan beyitte bu durum bir meclis tablosu

içerisinde işlenmiştir. Meyvelerle ve mezelerle donatılmış içki sofrasında yıldızlar küçük oluşlarıyla mezeze benzetilirken gökyüzü sahnesi güneşin portakala ayın da limona istiare yoluyla benzetilmesiyle tamamlanmış olur:

Bu bezme nukl için nârenc ü leymûn

Pür idi süfreler çün necm-i gerdûn (Lâmiî Çelebi, Ferhâd u Şîrîn b.1946)

Bosnalı Sâbit'in *Edhem ü Hüma*'sında tespit edilen beyitte de aynı hayal söz konusu olup tasavvur bu defa bir meyve bahçesinde kurgulanmıştır. Gökyüzünün bahçesinin turunc'u güneş, limonu ise aydır. Bu imajların dayanağının renk bakımından kurulan ilişkiden olduğu açıktır:

Mîve-dâr itdi bâğ-ı gerdûnı

Mihr ü mehden turunc u lîmûnı (Bosnalı Alâeddin Sâbit, Edhem ü Hüma b.27)

Keskin tadı/ yakıcılığı: Limon sözünü anmak bile kimi insanların yüzünün buruşmasına sebep olur. Kendine benzeyen sulu ve etli meyvelerden tadı yönüyle farklı olan bu meyve o kadar ekşidir ki tek başına dilim dilim yemek mümkün değildir. Ona bu ekşiliği veren içerisindeki asit oranının yüksekliğidir ve aslında bu asitli yapı limonun tadını aynı zamanda yakıcı yapmaktadır. Meyvenin yakıcı hali Tırsî'nin (ö. 1766) kaleminde mizahî/argo/kaba bir söyleyişe malzeme olmuştur. Ağyâr divan şiirinde âşğın hiç sevmediği tiplerden biridir. Çünkü sevgili ile görüşüp konuşmasına engel olur, arkasından konuşur, etrafa karşı kötüler. Ağyârın aşağılanarak köpeğe benzetildiği aşağıdaki beyitte, kontrolsüz bir şekilde oraya buraya saldıran, havlayan, etrafı ürküten, rahatsız eden bir köpek resmedilmektedir. Âşğın hoşuna gitmeyen bu davranışı hüsn-i ta'lil yoluyla ortaya koyan Tırsî, annesinin doğduktan sonra ağyârın g..üne limon sıkması sebebine bağlamaktadır:

Limon sıkmış g..ine mâderi togdukda ağyârûñ

O keskinlikdür it gibi salar gerdâne merdâne (Tırsî Divanı, G.178/2)

Lekelere limon: Bugün pazarlanan temizlik ürünlerinde limonun ön plana çıkarılması sebepsiz değildir. Çünkü limon suyu aynı zamanda doğal bir beyazlatıcıdır ve deterjanların olmadığı devirlerde limon bu özelliğiyle kullanılmıştır, Tırsî'nin beyti de geçmiş dönemlerde limonun lekelerle karşı kullanıldığının bir göstergesidir. Şair, limon suyunun leke açıcılığını vurgular. Ancak saf şaraba limon sıkılsa da onun kırmızılığının açılmayacağını, limon suyunun şarabın renginde bir değişiklik yapamayacağını iddia etmektedir. Beyitte "limon sıkmak" "bir işi, bir durumu olumsuz yönde etkileyecek bir söz ya da davranışta bulunmak" anlamıyla deyim olarak kullanılmış olup, saf şarap içmeye limon sıkacak/olumsuz anlamda etki edecek herhangi bir şey olsa da amaca ulaşamayacağını, şarabın verdiği sarhoşluk neticesi oluşan kırmızılığın var olacağını anlamak mümkündür. Bu haliyle "humret" hem şarabın rengi hem de şarap sarhoşluğunda insanın yüzünün aldığı renk olarak değerlendirilebilir.

Âb-ı lîmûn ile Tırsî leke olmaz buldum

Bâde-i nâbe lîmûn sıkısa da humret bâkî (Tırsî Divanı, G. 200/5)

Limon iştah arttırır: Sebki Hindî üslubunun tesirinde şiirler yazan 17. yüzyıl şairlerinden Kâtibzâde Sâkîb (ö. 1716) “ülfet ve kanaati” somutlaştırmış ve limonun ekşi, mayhoş tadına rağmen iştah arttırma özelliğinden faydalanarak benzerlik ilgisi kurmuştur. Sevilen bir kimsenin ekşi/suratsız yüzünün kendisine hoş gelmesini limonun iştah arttırması paralelliğinde örnek gösterirken diğer beyitte daha hikmetli bir söyleyiş vardır. Makam sahiplerinin birbirlerine suratsız tavırlarını görünce kanaatkârlığının arttığını limon metaforu ekseninde ifade etmektedir.

Hem-çü lîmûn iştihâ-yı ülfeti efvûn ider

Dostdâra hoş gelür gâhî (ki) turşî-rûy-ı dost (Kâtibzâde Sâkîb Divanı, G.42/3)

Lîmûn-ı iştihâ-yı kanâ'at olur baña

Turş eyledükce birbirine ehl-i câh rû (Kâtibzâde Sâkîb Divanı, G.481/4)

Hedef Olarak Limon: Dürrî'nin (ö. 1616) tarih manzumeleri arasında limon bir meyve olarak bütün özelliklerinden farklı bir biçimde görülür. Aşağıdaki manzumede III. Ahmed, elindeki tüfengele Çiftehavuzlar gezintisinde havuz içerisinde duran limonu hedef alarak ateş etmesi anlatılır. Şair Dürrî, padişahın yüz adım mesafeden yaptığı isabetli atışı fırsat bilerek övgüler düzüp “Pâdşâhum kolunuñ idmânına sad-âferîn” diyerek tarih düşürür.

Sultân Ahmed Hânûñ Kemerler Seyrinde Havz İçinde Tüfeng İle Urduğı Lîmûna Târîhdür.

Server-i bezm-i şecâ'at Husrev-i şîr-iktidâr

Rüstem-i meydân-ı savlet Kahramân-ı mâ' u tîn

Ya'ni Sultân Ahmed-i devrân ki itmiş Hak anı

Pâdşâh-ı rub'-ı meskûn dâver-i rûy-ı zemîn

Pür kılup zât-ı şerîfin feyz-i isti'dâd ile

Eylemiş ihsân aña her fenni Rabbü'l-'âlemîn

'İzz ü şevketle varup bir gün kemerler seyrine

Geşt iderken şîr-i ner gibi o sultân-ı güzîn

Çifte havz içre su üzre gördi bir lîmûn turur

Destine aldı tüfeng-i düşmen-endâzın hemîn

Yüz adım yirden alup nûr-ı ferâsetle nişân
Bir atışda urdı lîmûnı hemân ol hurde-bîn

Kimde vardur bu hüner Allâh için insâf idüñ
Uşta lîmûn uşta havz uşta tûfeng-i âhenîn

Bâreka'llâh pâdişâhum cevher-i idrâküñe
Zât-ı mes'ûduñ ola dâ'im hatâlardan emîn

Hak ide ecdâduña rahmet ki taht-ı devlete
Yâdgâr oldı senüñ gibi vücûd-ı nâzenîn

Dâ'imâ sen böyle âsâra muvaffak olasın
Eyleye vasf-ı kemâlûñ Dürri-i bârîk-bîn

Geldi bir üstâd-ı kâmil söyledi târîhini
Pâdşâhum kolunuñ idmânına sad-âferîn (Bağrıaçık, 1995: 62)
Sene 1116

Limonun münazarası: Fuzûlî'ye (ö 1556) isnat edilmekle birlikte ona aidiyeti tartışılan *Sohbetü'l-Esmâr* adlı meyvelerin münzarasını konu edinen küçük mesnevide adı geçen meyvelerden biri de limondur. Bir bahçe tasviri içerisinde pek çok meyve kendi üstünlük iddiasını dile getirir. Peygamberin sevdiği meyve olarak övünen hurmanın sözleri üzerine şeftali, fıstık, kestane, fındık, hünnap, dut, vişne, incir, kızılıçık, ceviz ve limon söze dahil olarak her biri bir efsane anlatır ve tefahürde bulunurlar. Üstünlüklerini "pâdişâh, husrev, server şâh" gibi en üst dereceden kimliklerle takdim eden meyveler arasında limonun da kendisini bağın övgüye layık olanı olarak nitelediği görülür:

Bir yandan eşitdi hoh u fıstık
Hem suncud u şahpâlûd u fındık

İnnâb ile tut âlubâlû
İncir ü zogal u ceviz lîmû

Her biri bir âfet-i zemâne
Her biri sölerdi bir fesâne

Şeftâlu deyerdi pâdşâhem
Fıstık ki encüm içre mâhem

Hem cevz deyerdi husrevem men
Fındık deyerdi serverem men

Lîmû ki menem bu bâğa mahmûd
Şâhem ki deyerdi şahpâlûd (Sohbetü'l-Esmâr b. 147-152) (Yüksel, 1972: 133)

Manzum Nebat Falnâmelerinde Limon

Gerek insanın bilinmeyene ya da geleceğe olan merakı sebebiyle yazıldığı düşünülün gerek divan şarinin farklı söyleyişler aramasının bir formu olarak değerlendirilsin manzum falnâmeler, Türk edebiyatının orijinal eserleridir. Bunlar arasında unsurları meyve, sebze ve çiçek gibi nebat isimlerinden seçilerek, niyet tutma ya da fal maksatlı yazılmış olanlar dikkat çekicidir. Manzum nebat falnâmeleri olarak adlandırılan bu eserlerde benzer bir sistem uygulandığı görülmektedir. Buna göre nebat isimleri numaralandırılarak gruplandırılır ve gruplara sayılar verilir. Fal açtıran kişi bir nebat ismini tutar, fal bakan kimse ise isimleri okur. Tutulan nebat hangi grupta geçiyorsa verilen numaralar toplanır. Çıkan sonuç hangi şiirin numarasına denk geliyorsa falına bakılan kişinin niyeti ya da falı buradaki söyleyişin delaletine göre yorumlanır. Falnâmeler üzerinde yapılan çalışmalardan hareketle aşağıdaki manzumeler limonun yönlendirme unsuru bağlamında kullanıldığı örnekler olarak tespit edilmiştir. Bu örneklerin divan şiirinin bilindik benzetmeleriyle sevgili ve âşık ekseninde oluşturulduğu söylenebilir. Benzetmelerde limonun ekşiliği, parlaklığı ile ilgi kurulmuştur:

Tîg-ı gamzen bağrımı yahşi diler
Dost oldur dostunu yahşi diler

Gönlünüzde çünkü limon tutdunuz
Mi'deniz benzer begim ekşi diler (Gülhan,2016: 159)

Mâhveş iy ruhları tâbân olan
Hâtır yıkar mı insân olan

Saklama bildüm limondur tutdığın
Begüm zamîrinde senün nihân olan (Avcı, 2020: 628)

Câmî'i- şerîf şerefi değil mi minber
Güzeller şerefi değil mi anber

Ben bunu bilince oldu bağrım hûn

Senin de tuttuğun değil mi lîmûn (Aça, 2011: 317)

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Limon

Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde yansıttığı pek çok zenginlikten biri de güzergâhındaki beldelerde yetişen ya da beldelere ün veren meyvelerdir. Eserde dört yüz seksen meyve adının tespit edilmiş olması (Yerasimos, 2019: 152-181) hem Evliyâ'nın hem de Osmanlı'nın meyvelere olan rağbetinin bir göstergesi ve elbette ki zenginliğinin delilidir. Meyvelerin yetiştiği coğrafya ve iklim özellikleri de dâhil olmak üzere isimleri, çeşitleri; turşu, reçel, şerbet, sirke gibi üretilme ve tüketilme formları hakkında bilgi verirken zaman zaman hayranlığını belirterek övgüler düzer. Damak çatlatan lezzetlerini ya da kokularının tesirini vurguladığı bu meyvelerin ünlü oldukları yerleri, faydaları, hakkındaki rivayetleri de nakleder. Limon da Evliyâ Çelebi'nin müşahedeleri arasında yerini almıştır. Bu sayede okuyucular limonun nerelerde yetiştiğini, nerelerden alınıp satıldığını, kullanım alanlarını öğrendiği gibi limon bahçelerinin güzelliklerini seyrederek ve limon çiçeklerinin çok ötelere duyulan kokularını hisseder. Limonun söz konusu olduğu adı geçen şehirlerden hareketle meyvenin sıcak iklimde ve bilhassa sâhil kentlerinde yetiştiği Evliyâ Çelebi'nin anlatımlarında da sabit olmaktadır. İstanköy'ün bu şehirler arasında ilk sırada geldiği görülmektedir. Şehrin dışında kuzey ve güney taraflarında iki saatlik mesafede yer alan bağlarının ününün dünyayı tuttuğunu söyleyen Evliyâ, adada yedi bin dönüm limon ve turunc bahçesi olduğu bilgisini vermektedir. Hatta bu özelliğiyle İstanköy'ün tarih kitaplarında "Dâr-ı Nârenc" adıyla anıldığını belirtir. Bu zengin bahçelerden yayılan güzel çiçek kokularının adanın karşısında altı mil mesafede yer alan Bodrum kalesinden hissedildiğini hayranlıkla dile getirir. İstanköy aynı zamanda diğer vilayetlerin ve bilhassa sarayın da limon ihtiyacının karşılandığı yerdir. Özellikle sarayın helva, hoşaf, macun gibi tatlı yiyeceklerini hazırlayan helvahane-i hâssada ve gerekli besin maddelerinin depolandığı kilâr-ı âmirede görevli memurlar İstanköy'e gelip iki yüz fıçı limon suyu çıkararak gemilerle âsitâneye götürürlermiş. İstanköy'de on bir çeşit limon olduğunu bildiren Evliyâ Çelebi özellikle birini övgüyle tavsif eder. Küçük ve çok lezzetli bu çeşidin Allah'ın bir hikmeti olarak dışı ekşi ama içinden tatlıdır (Dağlı, 2005: 108-123).

Seyahatnâme'de İstanköy'den başka limon bahçelerinin çokluğu ya da güzelliklerinin anlatıldığı pek çok şehir daha anılmıştır. Sakız adasında bilhassa Kırye Nero köyü de bunlardan biridir. Yirmi çeşit limonu olan köyde küçük bir çeşidin gayet lezzetli olduğunu söyler (Dağlı, 2005: 63). Ege'nin bir başka adası Rodos'ta da çok ekşi ama sulu bir limonu âb-ı hayata benzetir. Bu şehirlerden başka özellikle Adalya (Dağlı, 2005: 138) ve Nazilli (Kurşun, 1998: 50) çeşit çeşit limonlarıyla söz konusu edilmiştir. Lazkiye'de bulunan İbrahim Edhem Ziyaretgâhı ise limonun başka bir yönü ile ele alınması bakımından dikkat çekicidir. Dört bir yanında bulunan gül bahçelerinin içindeki limon ağaçlarının çiçekleri inbikten geçirilerek elde edilen öz suyunu bütün ziyaretçiler yüzlerine sürerek sultanın yüzü suyu hürmetine etrafa saçarlarmış (Dağlı, 2005: 185).

Limon Şarabı/Şerbeti

İlk bakışta limonatayı düşündürse de limon şarabı muhteviyatı ve hazırlanmasıyla ondan farklıdır. Ancak anlaşıldığına göre limon şarabı bir mutfak unsuru olmaktan ziyade bazı hastalıkların tedavisinde tavsiye edilen bir mahiyet taşımaktadır. 15. yüzyıla ait eski tıbbı dair en meşhur eserlerden kabul edilen İbn-i Şerîf'in *Yâdigâr*'ında limon şarabının tarifi verilmiştir. Şeker, su ve yumurta akı kullanılarak hazırlanan limon şarabı kaynatılmaksızın pişirilerek elde edilir. Gerekli olduğunda kullanılmak üzere saklanan bu içecek özellikle hassas kimselere ferahlık veren hoş kokulu ve hoş lezzetlidir. Yapım aşamasında en iyi sonuca ulaşmak için gerekli ikazlarda da bulunmaktadır. Buna göre öncelikle kömür ateşi kullanılmalı ve ateş çok az olmalıdır. Acımaması için ekşi olan meyvelerin pişirilmesinde bu en çok dikkat edilmesi gereken ayrıntıdır. Kesinlikle yalın ateş olmamalı, kalaysız ve bakır kapta pişirilmemelidir. Taş ya da çömlek kullanılmalıdır. Bunlara dikkat edilmezse rengi beyaz olmadığı gibi tadı da acı olur: *"Şarâb-ı limon için iyi ak mükerrer şeker gerekir. Yumurta akıyla pak edilmelidir ki şarâb-ı limon ak ve sâfî olsun sıfat-ı şarâb-ı limon bişürmesinin tarîkı oldur kim üç yüz dirhem şekeri su ile ezeler ve yumurta agın katup ve kefin alup eyü arıdalar pâk ideler ve âdetce kıvâma getüreler cevârîş kıvâmına gele andan elli direm süzülmüş limon suyun bu kıvâma gelmiş şekerle azcık od üzerinde yâb yâb yedüreler eger biraz gülâb ol şekerle bile kaynadup kıvâma getürseler revâ ola nâzik mizâc kişilere şarâb-ı hoş-bûy ve hoş-taâm ola yürece ziyâde kuvvet vire zinhâr limon suyun şekerle yedürirken âteşi az ideler kömür üzerinde karışdıralar şöyle kim kaynamaya zîrâ suyu mahv olup havâyâ gide cün şarâb-ı limon kıvâma gele andan indüreler saklayalar hâcet vaktinde on iki dirhem veya on beş dirhem kadarı ezüb içeler ve ba'zı kişilere yigirmi dirhem içüreler evet ekşi nesnelere şarâbın bişüricek sakınalar âteşe çaldırmıyalar aslâ yalın olmaya kömür üzerinde bişüreler bakır kabda bişürmeyeler meger kalaylu ola veya taş tencere ola veya çölmekçiye tencere şeklinde etdüreler ve'l-hâsil gayet ihtiyât ideler âteş ziyâde olıcak çalar acı olur yenmez hem rengi ak olmaz bu te'kidâtдан garaz mübtedîler ihtiyât idüb ziyân etmeyeler zîrâ nice tabîbleri gördük şarâb-ı limonı ekâbir katında bişürdiler kara oldı ve acı oldı döktiler dört beş baş şeker zâyî' oldı ol tabîb gayet ile hacîl oldı ihtiyât mahalli olmagın te'kid eyledik ve şarâb-ı limon için eyü ak mükerrer şeker gerek veya eyü ak mevc sâfî şeker gerek kim eyü pâk ideler yumurta agıyla tâ kim şarâb-ı limon ak ve sâfî ola." (Altınbaş, 2017: 130) Bir ilaç kitabı olan *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar* adlı eserde limon şarabına "seferceli" de denildiği belirtilir. Bu kitapta limon şarabının tedavi ettiği hastalıklar daha ayrıntılı kaydedilmiştir (Uçar, 2017: 354).*

Aşağıdaki beyitler ise Şeyhî'ye atfedilen *Nazmu't-Tabâyi'*den alınmıştır. Beyitlerde limon şarabının tababetteki keyfiyeti, yararı, zararı ve bu zararın giderilmesi aşağıda ifade edilmiştir. Buna göre limon şarabı soğuk ve kurudur, yürekteki harareti gidermek için kullanılır. Ancak soğuk tabiatlı kimselere iyi gelmez, zararının giderilmesi için gül tatlısı yenmelidir:

Soğuktur kurudur limon şarabı

Kılır def'-i harâret ol yürekden

Velâkin kemdürür soğuk mizâca

Bulur nef'i gül-i şeker yemekden (Kaçalın, 2005: 369)

Aynı eserde limon şarabı, elmadan elde edilen şarabın aksi tesirinin giderilmesinde tavsiye edilmektedir. Elma şarabı da yüreğe kuvvet vermektedir ancak fazlası safranın artmasına sebep olur, bu durumda limon şarabı tüketilirse sağlığa kavuşulur:

Şarâb-ı sîb-i şîrîn mu'tedildür

Virür tab'ı anun yürege kuvvet

Veli olur ziyâde renc-i safra

Bulur limon şarâbı ile sıhhat (Kaçalın, 2005: 368)

Ebussuûd Efendi (ö. 1574), kendisinin fetvâ kâtipliği görevinde bulunmuş olan Bozanzâde Mahmud Efendi'nin Rodos'tan gönderdiği limon şarabı ve üç fıçı hâlis bal için bir teşekkür mektubu yazmıştır. Ebussuûd Efendi teşekkür mektubu yazma gereği hissettiğine göre o dönem makbul bir hediye olmalıdır: "*Bize ekrem-i hedâyâ-yı râ'ika ve a'zam-ı 'atâyâ-yı fâ'ika haber-i hayrunuz ile hayr-du'ânuz iken ol diyârun tuhaf-ı seniyyesinden şerâb-ı leymûn-ı a'lâ ve üç fuçu 'asel-i musaffâ irsâl itmişsiz. Gelüp bîkusûr vâsıl oldı. Lutf idüp tekellüfât-ı sûriyyeden ferâgat olunup hayr-du'â ve haber-i hayrlarunuz irsâli ile iktifâ idesiz.*" (Dağlar, 2013, 309).

Limon Çeşitleri

Limonun çok çeşitleri olan bir meyve olduğunun anlaşıldığı başlıca kaynak Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnâme'sidir. Yukarıda ilgili başlıkta da belirtildiği üzere bazı şehirlerde yetiştirilen limon çeşidi sayısı yirmiyi bulmaktadır. Evliyâ bunları küçük, çok ekşi, tatlı, çok sulu, lezzetli oluşlarıyla tanımlar. Ancak limon çeşitlerin isimlerini her zaman söylemez. Seyahatnâme'de limonun iki çeşidi isim olarak belirtilmiş ve özellikleri söylenmiştir. Bunlardan ilki *kâtı'u's-sümûm*dur. Limon-ı kâtı'u's-sümûm küçük, yuvarlak ve sarıdır. Çok sulu olan bu çeşit limonun mevsiminde yüz tanesi bir paraya satılmaktadır. Limonun eski devirlerde panzehir olarak kullanılma özelliğinden ilhamla bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Zira Evliyâ Çelebi de limonun bu çeşidine bir nevi ilaç hükmünde olarak insana iyi geldiği adeta ölümsüz hayat verdiği için "*kâtı'u's-sümûm*" denildiğini belirtir (Kahraman, 2007: 251). Nitekim Adalya'da bulunan limon bahçelerini anlatırken şehirde bu türün yetiştirildiğini söyleyerek her derde deva olduğu safra ve balgama iyi geldiği bilgisini vermiştir (Dağlı, 2005: 138).

Seyahatnâme'de tespit edilen ikinci limon çeşidi ise *hummas* limonudur. Çoğunlukla Mısır'da yetiştirilmektedir. Sarayın helvacılarından bir usta gelip bu limonu tencerelerde suyunu çıkararak padişah için yüzlerce kavanoz kokulu şerbet pişirir (Kahraman, 2007: 252).

Seyahatnâmenin dışında diğer metinlere bakıldığında limon çeşidi olarak *kübbad/kebbâd* diye bir nevi tespit edilmektedir. Kübbâd, ağaç kavununa benzeyen, yumuşak ve iri bir limondur. Daha ziyade reçeli yapılır

(Şemseddin Sâmî, 1317: 1142). Reçel olarak tüketildiğinden hareketle tatlı bir limon olduğu anlaşılabilir. Beyitlerde tespit edilen örneklerde de acı-tatlı karşıtlığı sağlamak için *ebucehil karpuzu* da denilen çok acı hanzal meyvesiyle birlikte kullanılmıştır. Bosnalı Sâbit divanında yer alan beyitte şair memduhunu överken vasıflarının tatlılığı sebebiyle zevk sahibi olanların hanzalın lezzetini kebbâddan daha fazla bulacağını söylemektedir:

Kand-i evsâf ile şîrîn-kâm olsa sâhib-mezâk

Belki hanzal lezzetin kebbâddan efzûn bulur (Bosnalı Alaeddin Sâbit Dîvânı, K. IV/21)

Hevâyî (ö. 1715) Dîvânı'nda da kebbâd, reçel ile birlikte kullanılmıştır. Bir pazar yerinin söz konusu edildiği aşğıdaki beyitte salı pazarında sergi açıp reçel satanlardan ceviz ve kübbâd dilenmektedir:

Añılsun salı bâzârında yaymacı reçelciler

Varub der-yûze-gerd-i cevz ü kübbâd olduğum yerdir (Hevâyî Dîvânı, G. 38/2)

Sevgilinin güzellik unsurlarını benzetmelerle tavsif eden Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) ve Rodosçuklu Fennî Efendi (ö. ?) divanlarında tespit edilen beyitlerde de kebbâdın benzetmelik olarak kullanıldığı görülmektedir. Sünbülzâde Vehbî sevgilinin memesini kebbâd ile betimlerken Fennî de onun gabgabını kebbâd ile ilişkilendirmiştir. Her iki benzetmede de yukarıda gösterilen örneklerde görüleceği üzere meyvenin yuvarlak oluşu esastır. Ayrıca Sünbülzâde'nin Rodos övgülerinin olduğu manzumesinde benzetme unsuru olarak turunc ve limona yer vermesi burasının narenciye bahçeleri bakımından zengin olması ile alakalıdır:

Var iken gabgab ü pistânçe-i hûbân elde

Kim bakar tâze turunca görünen kebbâde (Sünbülzâde Vehbî Dîvânı, Rodos Mesnevisi/6)

Dilin bülbül saçın sünbül ruhun gül leblerin müldür

Senin sînende pistânın turuncdur gabgabın kebbâd (Rodosçuklu Fennî Dîvânı, G. 35/4)

Tababette Limon

Divan şiirinde genellikle benzetme unsuru olarak kullanılan limon tıbbî dair eserlerde ise şifa kaynağı olarak tavsiye edilmektedir. Bu eserlerden anlaşıldığına göre malihulya gibi psikolojik rahatsızlıklardan, ateşin ve tansiyonun düşürülmesine, ishali kesmesine, kansızlığı önlemesine kadar insan sağlığı açısından faydaları saymakla bitmeyen önemli bir meyvedir. İştah açıcıdır, sindirime iyi gelir. Ayrıca cilt güzelliği için kozmetik alanda da kullanımı yaygındır. Dış kabuğu, etli iç kısmı, suyu hatta kokusu bir bütün olarak her haliyle değerlendirilen muhteşem ve mucizevî bir meyvedir.

Sağlık açısından bu derece kıymetli bir meyve olarak limon ilk tıp kitaplarından itibaren XIV. yüzyılda yazılan *Edviye-i Müfred*e gibi pek çok tıp eserinde tespit edilmektedir. Örneklerin çokluğu sebebiyle bu çalışmada tıbbî dair eserlerden elde edilen tanıklar söz konusu edilmeyecektir. Osmanlı tıbbının son temsilcilerinden Mekteb-i

Tıbbiye-i Şâhâne’de eğitim gören ve II. Abdülhamid devrinde Fransa’ya ilim tahsili için gönderilen Besim Ömer’in kaleme aldığı, Fransa’da her yılbaşında yayınlanan Almanach Hacette adlı esere benzerliği sebebiyle de “sıhhî yıllık” olarak bilinen *Nevsâl-i Âfiyet* kitabında limonun tababetteki yerine dair ayrıntılı bir izah yer aldığı için sadece adı geçen eserden elde edilen bilgilerle yetinilecektir. *Nevsâl-i Âfiyet* bilhassa koruyucu hekimlik için önemli bulunan kıymetli bir kaynaktır. Bu kaynakta limona dair son derece ilgi çekici ve orijinal bilgiler sunulmaktadır: “*Limon hoş bir kokuda, donuk, sarı bir renkde ve ziyâdece ekşi bir lezzetde bir meyvedir. Limonun bazı nev’leri bergamot itrını hâsıl etdiğinden makbûl ve mu’teber olduğu gibi kolonya suyu vesâirenin terkîbine de dâhil ve eczâcılıkda limon şurûbu ve şekeri gibi husûsâtda müsta’meldir. Limon efâviyenin en birincisi olup balık ve lezzetsiz etlere güzel bir ta’m verir. Matbah tuzu, deniz suyu, salamura ve hattâ kum ile muhâfaza olunur. Mösyö Garosse nâmında bir zât limonları bir kavak tahtası üzerine vaz’ ve üzerlerine bir fanus veya ağzı geniş bir şişe geçirerek muhâfaza usûlünü meydâna koymuşdur. Mukaddemâ limon tabâbetde hayvân zehirlerine ve solucanlara karşı isti’mâl olunduğu hâlde el-yevm ancak mülattif makâmında müsta’meldir. Bilhâssa hâmız-ı limon ile yapılmış limonata nıkrîse mübtelâ olanlar ile safraviyyü’l-mizâc bulunanlara münâsibdir. Limon deniz tutması gibi gaseyânı dâ’î hazımsızlıkda pek nâfi’dır. Dâfi’-i iskorbüt olduğundan 1895 senesinden beri parlamentonun karârıyla bi’l-cümle İngiliz gemilerinde limon usâresi bulundurularak iskorbütün bu vechile önü alınmıştır. Pek eski zamândan beri Fransa’da limon usâresini kahve ile karıştırarak sıtmayı kesmek için kullanıyorlar. Limonun bu husûsdaki te’sîrini, ahîren Roma etıbbâ-yı meşhûresinden Doktor Magliery?!, limon matbûhuyla sulfatoya karşı olan sıtmaları teşfiye eylediğini bildirerek isbât eylemiştir. Bu husûsda limonu ince kabuğuyla berâber küçük parçalara ayırıp üç fincân suda, bir fincân su kalıncaya kadar kaynatmalıdır. Limon usâresi fenn-i cerrâhîde kangrenli yaraları ve kerîh râyihaları, cerhaları tımâr etmek için kullanılır. Hunnâk ve kuşpalazı (difteri) hastalığına karşı limon usâresinin hüsn-i te’sîri görülmektedir.” (İzgöer, 2020: 386)*

SONUÇ

Limonun klasik edebiyattaki görünümünü ve anlam çerçevesini incelemek üzere kaleme alınan bu çalışmanın literatür taraması, aslında çok basit gibi görünen bu meyvenin karmaşık ama bir o kadar da zenginlikler sunan mucizevi varlığına hayranlık duyulmasına sebep olmuştur. Güneşin altın meyvesi limona dair söylenebilecekler bir makalenin sınırlarının ötesindedir. Nitekim tarihçesinden, botanik bilimdeki yerine; bir mutfak unsuru olmasından tedavide kullanılmasına kadar geniş bir yelpazede limonu konu edinen kitaplar yazılmıştır. Tarihi kalıntılarda gün yüzüne çıkartılan buluntular arasında yer alan paraların üzerinde limon kabartmalarının olması onun faydalarını keşfeden insanın takdir ve hayranlığının ifadesi olarak kabul edilmelidir. Bazı inançlarda limona kutsallık atfedilecek kadar kıymet verilmiştir. Bugün limon çeşitlerinden birinin adının "Budanın Eli" olması Buda temsillerinde görülen parmaklara benzemesi sebebiyle verilmiştir. Mitolojinin konusu olmuş, efsanelerde yer almış, sanatın her alanında yüzyıllar boyunca cazibesini korumuştur.

Botanik bilimin esas unsuru olarak üzerinde yapılan bütün araştırmalara rağmen limonun anavatanı kesin olarak tespit edilememiş ancak kuzeydoğu Hindistan'dan dünyaya yayıldığı kabul edilmiştir. Varlığı bundan yirmi bin yıl öncesine dayandırılan meyve, başlangıçta insanlar tarafından tüketilmemiş ancak panzehir olarak kullanılmıştır. Günümüzde kolayca ayırdedilecek biçimde narenciye ailesinin ferdi kabul edilmekle beraber limonun ehlileştirilmesinde geçen süreç ve çeşitleri oldukça karışık bir konudur. Araştırmacılar yüzyıllar boyunca melezlenmek suretiyle bugüne gelen meyvenin ilk halinin nasıl olduğunu tahmin etmenin zor olduğunu belirtmektedirler.

Limonun adı da anavatanı kabul edilen doğu kültüründen alınmıştır. Avrupa dillerindeki bütün kullanılışlar da bu kültürden alıntılanmış olup bu sebeple birbirine benzemektedir. Arapça ve Farsça'da lîmûn, lîmû, leymûn kelimeleri ile karşılanmıştır. Türkçedeki şekli de bu dillerin etkisiyledir.

Klasik Türk edebiyatında da limona hak ettiği yerin verildiği görülmektedir. Manzum metinlerden tespit edilen örneklerde limon rengi, tadı, şekli ile çağrışım unsuru olarak kullanılmıştır. Limonun adının geçtiği beyitler bazen bir meyve tabağı ya da kimi zaman bir meyve bahçesi kompozisyonuyla resmedilmiştir. Bilhassa rengi, sarı ve turuncu; şekli, yuvarlak olan portakal ve ayva ile birlikte renk ve şekil ilişkisi kurularak anlamlandırılmıştır. Sarı rengi, âşğın aşk derdinden sararmış benzinin betimleyicisi olmuş ya da sevgilinin giydiği sırmalı giysiler olarak düşünülmüştür. Yine renk ve şekil bağlamında ay ve güneşle ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin güzellik unsuru olarak gabgabı ve memesi limona benzetilmiştir. Kokusu, iştah arttırma özelliği, leke çıkarıcılığı da şairlerin hayallerinde yerini almıştır.

Manzum nebat falmelerinde tutulan niyetlerin, bakılan falların yönlendiricisi olan meyveler arasında şairlerin limonu kullandıkları görülmektedir. Ayrıca *Sohbetü'l-Esmâr*'da münazaraya katılan meyvelerden birisidir.

Seyyahlar anlatılarında müşahede ettikleri yerlerle ilgili olarak limon bahçelerini tasvir etmişlerdir. Bunlar arasında Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nin müstesna bir yeri vardır. Gördüğü yerlerde limon bahçelerini

hayranlıkla izleyen seyyah, meyvenin iklimsel özelliklerinden çeşitlerine kadar çok çeşitli ve kıymetli bilgiler vermektedir.

Limonun önemli bir unsur olarak tespit edildiği bir başka alan ise tababettir. Yazılan ilk tıp kitaplarından itibaren baytarnâmeler de dahil olmak üzere hastalıkların ve tedavi yollarının anlatıldığı eserlerde şifa verme özelliğiyle bir çok terkinin ana malzemesi olmuştur.

Netice itibarıyla yapılan araştırmalarda ulaşılan bilgiler insanoğlunun geçmişten günümüze limona her yönden pek çok şey borçlu olunduğunun bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Aça, Mustafa (2011). Balıkesir’de Bulunan Bir Cönk ve İçinde Yer Alan Fal-i Nebât Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi.*, S. 9 Ankara: Gazi Üniversitesi. s. 313-324.

Ahmed Vefik Paşa (1306). *Lehçe-i Osmanî*. Mahmud Bey Matbaası: Der-Sa’âdet.

Alagöz, Hocaoglu Kadriye (2021). Klasik Türk Edebiyatında Müşâ’are Geleneği: Rodosçuklu Kömürkayazâde Fennî Divanı ve Hayrabolulu Hasib Divanı Örneği. *Doktora Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Altıntaş, Ayten (ed.) (2017). “Yâdigâr” 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf . İstanbul: Zetincburnu Belediyesi Yayınları.

Arslan, Mehmet. (2004). *Antepli Aynî Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.

Avcı, İsmail (2020). “Türk Edebiyatında Manzum Nebat (Meyve, Sebze, Çiçek) Falları ve Yeni Bir Nebat Falnamesi”, Cemal Aksu Armağanı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. s. 597-638.

Avşar, Ziya (2017). *Revânî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr). Erişim Tarihi: 28.08.2021.

Bağrıaçık, Ziya (1995). Dürri Divanındaki Tarih Manzumeleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Bektaş, Ekrem (2004). Muvvakkit-zâde Muhammed Pertev, Hayatı-Sanatı ve Divanının Tenkitli Metni. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Çakır, Zehra Vildan (1998). Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Divanı’nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi.

Coşkun, Menderes. (2007). *Bosnalı Muhlis’in Manzum Seyahatnamesi:Delilü’l-Menahil ve Mürşidü’l-Merahil*. Isparta: Fakülte Kitabevi.

Dağlar, Abdülkadir (2013). Türkçe Mektupları Işığında Ebussuûd Efendi’nin Beşerî Münâsebetleri. *Osmanlı Araştırmaları XLI*, s. 279-320. İstanbul.

Dağlı, Yücel, Kahraman S. A., Dankoff R. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Demir, Gülay (2020). *Limon Yetiştiriciliği*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü, Batı Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü. Antalya.

Derman, M. Uğur (2002). *Türk Hat Sanatında "Celî" Kavramı*, *Türkler, C. XII*, Ankara, 2002, s. 256-265.

Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basımevi: Ankara.

Ersoylu, İ. Halil (1989). *Cem Sultan’ın Türkçe Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.

Esir, Hasan Ali (2017). *Ferhâd u Şîrîn-Lâmîî Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr) Erişim Tarihi: 18.08.2021.

Eyüboğlu, İsmet Zeki (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınlar: İstanbul.

Gülhan, Abdülkerim (2016). Fal Kültürü ve Bir Manzum Nebat Falnâmesi Örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 16, İstanbul. s. 145-166.

Gültekin, İbrahim (2014). *Kilisli Zihnî Dîvânı*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Harmancı, M. Esat (2017). *Süheylî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr) Erişim Tarihi: 18.08.2021

<https://www.britannica.com/plant/lemon>. Erişim Tarihi: 22.08.2021.

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=limon&lnk=1> . Erişim Tarihi: 22.08.2021.

<https://tur.foodsmotion.com/limoni-dlya-zdorovya-i-krasoti-view-869253>. Erişim Tarihi: 22.08.2021.

Hüseyin Remzî (1305). *Lugat-i Remzî*. Hüseyin Remzî Matbaası: İstanbul.

- İzğöer, Ahmet Zeki (2020). *Nevsâl-i Âfiyet*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Kaçalin, Mustafa (2005). Nazmu't-Tabâyi (Özelliklerin Sıralanması). *Osmanlı Araştırmaları XXVI-Mehmed Çavuşoğlu'na Armağan II*, İstanbul.
- Kahraman, Seyit Ali. Dağlı Y., Dankoff R. (2007). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karacan, Turgut (1981). XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni. *Doktora Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Kırbıyık, Mehmet (2017). *Kâtib-zâde Sâkib Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr) Erişim Tarihi: 18.08.2021
- Köksal, Fatih (2001). Mecma'ü'n-Neza'ir (İnceleme-Tenkitleli Metin). *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kurşun, Zekeriya, Kahraman S. A, Dağlı, Y. (1998). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuun, Comes Géza. (1880). *Codex Cumanicus: Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Budapestini.
- Küçük, Sabahattin (1984). *Bâkî Dîvânı-Tenkitleli Basım*. Ankara: TDK Yayınları.
- Langgut, Dafna. (2017). The Citrus route revealed: from Southeast Asia into the Mediterranean. *HortScience* 52: 814-822.
- Macit, Muhsin (1997). *Nedîm Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nar, Oktay (2016). Yenişehirli İzzet, Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitleli Metni (Metin-İnceleme- Dizin). *Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Onay, Ahmet Talât (2007). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, (hzl. Cemal Kurnaz). Ankara: Birleşik Yayınevi
- Özen, Mine Esiner (1981). Türkçe'de Kumaş Adları. *Tarih Dergisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 33, İstanbul.s. 291-340.
- Özkan, Ahmet (2019). Azîzî Divanı'nın Tahlili. *Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.
- Saraç, M. Yektâ. (2017). *Emrî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr) Erişim Tarihi: 29.08.2021.
- Singh, Bhag (1981). *Establishment of first gene sanctuary in India for citrus in Garo Hills*. New Delhi: Concept Publishing Company
- Sonneman, Tobby (2012). *Lemon A Global History*. London: Reaktion Books
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. (1970). *Eczacılık Tarihi Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Şemseddin Sâmî (1317). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdâm Matbaası: Der-Sa'âdet.
- Şener, Hasan (2014). *Kilisli Zihnî Dîvânı*. Grafiker Yayınları. Ankara.
- Şükün, Ziya (1996). *Gencine Güftâr Ferheng-i Ziyâ Farsça-Türkçe Sözlük*. C.3. İstanbul: MEB Yayınları.
- Tanyıldız, Ahmet, M. Büküm (2017). *Şemsî Dede Dîvânçesi*. Öncü Yayınevi: Ankara.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Simurg Yayınları: İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat (1970). Zatî Divanı, Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı, C. II, İstanbul: Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Uçar, Metin vd (2017). *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*. İstanbul: Hayrat Neşriyat Matbaası.
- Üst, Sibel (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr) Erişim Tarihi: 28.08.2021.

Yenikale, Ahmet (2012). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Kahramanmaraş: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr). Erişim Tarihi: 19.08.2021.

Yerasimos, Marianna (2019). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü, Yorumlar ve Sistematik Dizin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yılmaz, Edip, Şimşek, R. (2019). Tezhip ve Tezhip'te Kullanılan Motif ve Teknikler. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 621-630.

Yılmaz, Kadriye (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, (www.kulturturizm.gov.trhttp://ekitap.kulturturizm.gov.tr). Erişim Tarihi: 19.08.2021.

Yılmaz, Nilüfer (2019). Kütahyalı Rahîmî Dîvânı Sözlüğü (Gazeller Bölümü): Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük. *Yüksek Lisans Tezi*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.

Yüksel, Sedit (1972). Sohbetü'l-Esmâr Fuzûlî'nin Değildir. *Türkoloji Dergisi*. S. 1, C. IV, Ankara, s. 115-137.

(Demir: 2020:4)